

A társadalmi részvétel és versenyképesség a nagyváros-térségekben

FERENCZ ZOLTÁN

Bevezetés - a társadalmi részvétel fogalma

A társadalmi participáció általános megfogalmazásban azon megoldások összességét jelenti, amelyek - közvetett vagy közvetlen módon - lehetőséget biztosítanak a döntéshozatalban való részvételre. A társadalmi részvétel magába foglalja mindazokat a tevékenységeket, melyeket az egyén a „magánéletén” és munkáján kívül végez. Különbséget tehetünk passzív és aktív társadalmi részvétel között. Az előbbihez tartozik a különböző egyesületekben való tagság, illetve szervezetek (pénzügyi) támogatása; utóbbihoz pedig például az önkéntes munka vagy a politikai kampányban való részvétel.

A részvétel alapvetően a képviselő-választásokon és a népszavazásokon túl minden olyan cselekvést is jelenti, amely lehetővé teszi az állampolgárok számára, hogy beleszólhassanak a mindennapjaikat érintő ügyekbe, a közügyekbe. Ezek a települést, nagyobb területi egységet érintő fejlesztési kérdésekbe történő bevonást is jelenthetik (fejlesztési programok, stratégiák előkészületeibe, azok véleményezésébe, vagyis a döntés előkészítésébe és a megvalósítás kivitelezésébe), amelyek kifejezetten hatással vannak az egyén környezetének változására. (Szirmai, 2013)

A participáció a laikusok bevonását kívánja megvalósítani olyan összetett kérdések, dilemmák megvitatásába, amelyek komolyan érintik az életüket. (Pataki 2007; Kiss 2012) E mögött az a feltételezés húzódik meg, hogy nem feltétlenül szükséges elmélyült szakmai tudás ahhoz, hogy valaki véleményt formálhasson és dönteni tudjon olyan kérdésekről, mint például, hogy mekkora az a forgalom, amit a lakóhelyén el tud viselni; hogy legyen-e, és milyen messze legyen szemétegető a településétől; vagy hogy milyen arányban ossza el a forrásokat egy önkormányzat a különböző feladataira.

A társadalmi részvétellel kapcsolatos – elsősorban politikai - viták alapját az adja, hogy miért is kell hétköznapi embereknek részt venniük összetett technikai kérdések megvitatásában és az azt követő döntésekben. Az erre a kérdésre adott lehetséges válaszokat sokan és sokféleképpen fogalmazták meg az utóbbi évtizedekben. Egy lehetséges megközelítés ennek megválaszolására, hogy kinek miért hasznos a részvétel. Eszerint a részvétel előnyös lehet a közösség tagjainak, a döntéshozóknak és általában a társadalom egészének. (Király, 2013)

A társadalmi részvétel láthatóan tág fogalom, beletartoznak az egyéni és csoportos kezdeményezések, a különböző társadalmi mozgalmak törekvései, akár helyi, akár országos ügyekre vonatkozóan; a népszavazás, de szélesebb értelmezési keretet alkalmazva a polgári engedetlenségi mozgalmak is. A közösségi döntésekbe történő bevonódásra számos forma létezik. A társadalmi részvétel kifejezés különféle mechanizmusok megjelölésére szolgál, melyek segítségével egyes személyek vagy csoportok a közügyekben kifejezésre juttathatják a véleményüket. A gyakorlatban ez rendkívül sokféle formában jelenhet meg (Pánovics, 2011):

- képviselőválasztásokon való részvétel;
- képviselők jelölése, támogatása;
- helyi népszavazások kezdeményezése és az azokon való részvétel;
- kampányok, aláírásgyűjtések szervezése;
- konferenciák, kerekasztal-beszélgetések, fórumok szervezése, illetve az ezeken való részvétel;
- részvétel különféle állami, önkormányzati testületek munkájában (szakértőként, meghívottként, megfigyelőként, vagy akár szavazati joggal is rendelkező tagként);
- demonstrációk, tüntetések, tiltakozó akciók, egyéb figyelemfelkeltő akciók szervezése;
- lobbitevékenység;
- együttműködés a média képviselőivel, részvétel televízió- és rádióműsorokban;
- petíciók, cikkek, sajtóközlemények írása;
- újságok, szórólapok, hírlevelek és egyéb kiadványok megjelentetése és terjesztése;
- polgári engedetlenség.

A társadalmi részvétel fogalma szorosan kötődik a részvételi demokrácia koncepciójához. A részvételi demokrácia működése azon az elven alapul, hogy az állami-önkormányzati szereplők mellett a társadalom valamint a gazdaság szereplői is részt vesznek a környezetüket alakító folyamatokban, és teszik ezt önként és teljes jogú félként. Ennek háttérében az áll, hogy a demokratikus berendezkedésű államok elfogadott működési elve a képviseleti demokrácia, amelyben az állampolgárok időről-időre a választásokon képviselőket választanak maguknak, rájuk ruházva a szuverenitást, hogy felelősen döntsenek a település, az ország életét meghatározó kérdésekben. (Sartori, 1999) A képviseleti demokrácia korlátját jelenti, hogy az állampolgárok számára csak kismértékű politikai beleszólásra ad lehetőséget, különösen a választások közötti időszakban. A képviseleti demokrácia rendszere a 20. század második felében, Magyarországon az elmúlt két évtizedben, került abba a helyzetbe, hogy nem minden esetben volt képes a társadalmi érdekeket, különösen a helyieket, megfelelően érvényesíteni. Megjelent az állampolgárok részéről az az igény, hogy ők is szeretnének közvetlenül beleszólni saját környezetük alakításába, nemcsak a választások és esetleges

népszavazások alkalmával, hanem a köztes időszakokban is. Így előtérbe került a részvétel elve és gyakorlati megvalósíthatósága.

A döntéshozók szempontjából a társadalmi részvétellel kapcsolatban megfogalmazott érvek elsősorban a praktikus előnyöket emelik ki. Egyrészt a széles körű részvétel hatására javulhat a döntés minősége, hiszen a döntéshozó az érintettek egy tágabb körétől származó tudásra és tapasztalatra támaszkodhat a döntés során. Másrészt a részvételnek lehet jobb esetben konfliktus megelőző, rosszabb esetben konfliktus kezelő funkciója. (Király 2013)

A másik oldalon az érintettek részéről a társadalmi részvétel mellett szóló legfőbb érv, hogy a helyi folyamatokban történő részvétel hozzájárul a helyi társadalmi közösségek szerveződéséhez, az emberek közötti interakciók, kapcsolatok minőségi javulásához, ezáltal a társadalmi, gazdasági folyamatok kiegyensúlyozottabbá válnak, a döntéshozók iránti bizalom pedig erősödni fog. Az emberek megtanulnak ez által közösségekben gondolkodni, javul a problémamegoldó képességük és nem utolsósorban kiegyensúlyozottabbak lesznek (Reisinger, 2009).

Ezek az eszközök lehetőséget biztosítanak a közvetlen életfeltételeiket meghatározó döntésekben való részvételre, a közösség tagjai motiváltabbak lesznek, hogy tájékozódjanak és egymással is megvitassák ezeket a kérdéseket. Ezáltal a részvételnek van egy közösségépítő jellege, hiszen a közösség tagjai egymáshoz is kapcsolódhatnak, egymást is jobban megismerik az érveik és érdekeik ütköztetése által. Több szerző kiemeli, hogy a részvétel nem csupán egy érdekkonvergációs mechanizmus (mint pl. a választás és népszavazás), hanem ezen keresztül az emberek érdekei és nézetei is változnak a részvétel folyamatában. Érdemes még azt is kiemelni, hogy a közvetlen életfeltételeink meghatározásában való részvétel alapvető pszichológiai igény is, amit számos vizsgálat alátámaszt (Király 2013).

A társadalmi részvétel eszközeit és technikáit a szakirodalom két nagy csoportba sorolja (Ploštajner–Mendeš 2005). Az egyikbe a tradicionális, hagyományos technikák tartoznak, amelyek elsősorban az önkormányzati működéshez kötődnek, illetve ide sorolják a hagyományos politikai részvételi módokat is, mint pl. a helyhatósági választásokat, a népszavazásokat. A másikba az új, modern technikák sorolódnak, melyeket napjaink társadalmi, gazdasági komplexitás követel meg. Ploštajner és Mendeš (2005) a következő tényre hívja fel a figyelmet: sok esetben azért nem jellemző a társadalmi részvétel technikáinak alkalmazása, mert az önkormányzati, állami szereplők nem tartják az embereket, civil, nonprofit szervezeteket kompetensnek arra, hogy beleszóljanak a fejlesztési folyamatokba.

Valóban igaz, hogy az állampolgárok, civil vagy nonprofit szervezetek nem minden esetben rendelkeznek szakértői szintű gazdasági, műszaki tudással, azonban a helyi közösségeket, a helyi viszonyokat éppen ők ismerik a legjobban. A fejlesztési folyamatokban nemcsak a tudományos tudásra, hanem az állampolgárok, szervezetek ún. megélt (tacit) tudására is szükség van, amellyel viszont az állami, önkormányzati szereplők nem, vagy csak korlátozottan rendelkeznek.

Társadalmi participáció és jól-lét

A hétköznapi emberek részvételének fontossága mellett érvelők általában a demokratikus deficitet emelik ki, hangsúlyozva, hogy egyre nagyobb a szakadék a képviselők és a képviseltek között, ami aláássa a demokratikus intézményrendszer legitimitációját és az intézményekbe vetett bizalmat, mivel nem képviseli a társadalom érdekeit. (Király 2013) Ezért olyan új részvételi mechanizmusokra van szükség, amelyek az állampolgárok számára valódi részvételi lehetőséget jelentenek, és csökkentik a döntéshozók és állampolgárok közötti távolságot. Továbbá, az állampolgári vélemények tematizálása és becsatornázása a formális döntéshozatali folyamatokba hosszú távon elősegíti a társadalom adaptációs készségének javulását és a társadalmi tanulást (Habermas 1996).

A társadalmi részvétel lehetősége nem mindenki számára adottság. A részvételhez szükség van képességekre, lehetőségekre, szabadságra és mindenképp aktív hozzáállásra. Az aktív hozzáállás pozitív önértékelésből, magabiztosságból „kirekesztés mentességéből” fakad, így tehát visszajutunk a megoldás eredőjéhez, a valamire való szabadság fontosságához és meglétéhez, Sen olvasatában a pozitív szabadsághoz. (Sen 1992)

Kutatások sokasága igazolhatja, hogy például a fenntartható fejlődés érvényesülésében jóval kevesebb társadalmi erő érdekelt, mint a „fenntarthatatlan”, környezetet romboló és társadalmi problémákat okozó, az európai társadalmak csupán kisebb részének viszonyait kielégítő, profitorientált fejlődésben. Hiányoznak a változáshoz szükséges társadalmi erőviszonyok is, a gazdasági, a környezeti és a társadalmi tényezők egyenrangú érvényesülésében elvileg érdekelt különböző szakmacsoportok összefogásai. Az európai civil társadalmi erők sem voltak képesek arra, hogy érdemben átalakítsák, újraszabják a társadalmi gyakorlatot, a fejlesztési politikai döntéseket, hogy erőviszonyaikkal támogassák az elmélet gyakorlati érvényesülését, az innovációt, hogy azzal is kitérjék az európai társadalmak – jóllehet országokként és politikai rendszerekként differenciált módon és mértékben kiszorított társadalmi csoportok – előtt a társadalmi participáció lehetőségeit, a társadalmi integrációt biztosító részvétel kapuit.

A Stiglitz-jelentés a politikai képviseletet és a részvételt is fontosnak tartja. (Szirmai 2013)

A jól-lét és a társadalmi versenyképesség együttes vizsgálata alapján lehetőség lesz arra, hogy olyan társadalom- és térségfejlesztési programok, a kirekesztést megakadályozó lokális stratégiák jöjjenek létre, ahol a fő cél, a társadalmi jól-létre alapozott versenyképességi fejlesztési modellek kialakítása, ahol a lényeg a társadalmi integráció, az inklúzió folyamatainak a megvalósítása, a társadalmi participáció és a társadalmi konfliktus kezelés alapján.

Versenyképesség és társadalmi részvétel

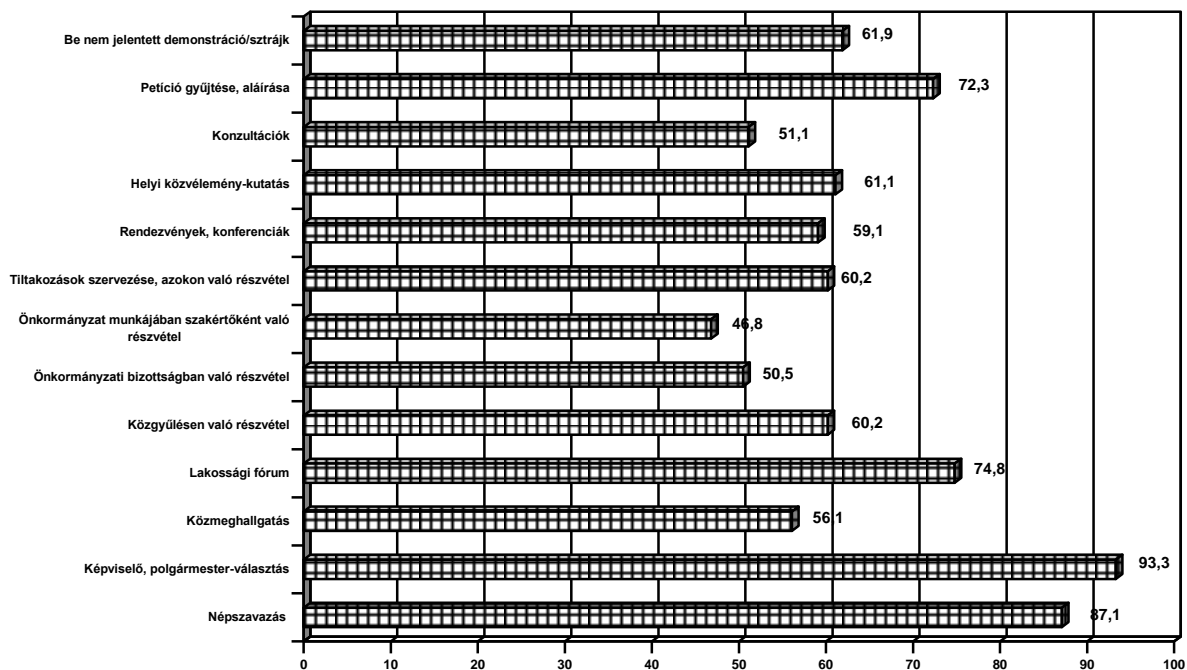
A versenyképesség fogalmát alaposan körüljárja és bemutatja Szirmai Viktória tanulmánya. (Szirmai 2014) Az ott használt fogalmak közül a participáció kérdésköréhez kapcsolódóan kiemeli a társadalmi verseny és versenyképesség fogalmait. A társadalmi versenyképesség fontos összetevőjeként jelenik meg a participáció kérdése is. Ennek vizsgálata önmagában is sok mindent elárul egy-egy település, vagy a társadalom egészének állapotáról. Mi azonban ezen túlmenően a részvételt a társadalmi jól-lét egy összetevőjeként is vizsgáltuk. Ennek megfelelően a társadalmi részvétel nem csak egy öncélú megközelítés, hanem a jó-lét alapú vizsgálódás egy fontos meghatározója, s ezen keresztül a versenyképességet befolyásoló tényező.

A társadalmi részvétel területi különbségei

A társadalmi részvétel esetében térbeli különbségek is kimutathatók voltak, de nem adtak kizárólagos magyarázatot az eltérésekre, ami más vizsgált témakörök elemzéséhez kapcsolódóan új elemzési kérdéseket és módszereket is felvetett.

Az elméleti megalapozásban bemutatott fogalmak közül először a rendelkezésre álló részvételi eszközöket és az azokhoz való hozzáférés lehetőségét tekintettük át. Ezt a lépést azért kellett megtenni, mert a korábbi eredmények alapján azt lehetett feltételezni, hogy a részvételi formák ismerete és a bennük való részvétel alacsony szintű. (1. ábra)

1. ábra Az egyes részvételi formákat ismerők aránya a kilenc várostérségben (N=5000)

%

Forrás: Saját számítás a 2014. évi adatfelvétel alapján

Az 1. ábra eredményeinek értelmezése alapján elmondhatjuk, hogy – mint ahogy az várható volt - a legmagasabb arányban a népszavazást és a helyi önkormányzati képviselők, illetve a polgármester megválasztásának procedúráját ismerték. Ezekről elmaradó mértékű, de a többségnél lényegesen magasabb arányban volt ismert még két forma, a lakossági fórum és a petíciók, aláírások gyűjtése. A legkevésbé arról a lehetőségről értesültek a vizsgált településeken élők, hogy szakértőként részt vehetnének az önkormányzatok munkájában. Az ismertséget jelző eredmények már előrevetítik a részvétel valós mértékét, hiszen mint később látni fogjuk, az itt 50 százalék körüli ismertséggel rendelkező új részvételi formákat, csak minimális mértékben alkalmazzák.

Az egyes részvételi formákat ismerők társadalmi hovatartozását vizsgálva azt láthattuk, hogy a kérdésben leginkább informáltak csoportját a 40-49 évesek, a nők, a szakközépiskolát és az egyetemet végzettek, valamint azok alkotják, akik 2000 után költöztek az adott településre. A legismertebb részvételi technikák esetében (lakossági fórum, közgyűlésen való részvétel, népszavazás, képviselő választás) ezek a demográfiai csoportok kiegészülnek a 60 évesnél idősebbekkel és azokkal, akik 1990 előtt költöztek a településre. Az egyes részvételi lehetőségek ismeretében a városi válaszadók lakóhelyének városon belüli elhelyezkedése

szerint a következő eltéréseket tapasztaltuk. Szinte minden részvételi formát átlagot meghaladó mértékben ismertek a lakótelepeken; az alacsony státuszú kertvárosi családi házas övezetekben; a villanegyedekben és a lakóparkokban élők.

A fővárosiak a népszavazás, az önkormányzati bizottságban és az önkormányzati szakértőként való tevékenykedés kérdésében fogalmaztak meg az átlagtól és a vidéki nagyvárosoktól is jelentősen eltérő ismereteket. A polgármester választás, a közmeghallgatás és a helyi közvélemény-kutatások ismeretében pedig egyértelműen a vidéki városok lakóinak ismeretszintje magasabb. A főváros környéki fejletlen települések lakóinak ismeretei a tiltakozások és a petíciók gyűjtésében tért el jelentősen a vidéki fejletlen településektől, míg a vidéki fejletlen települések lakói a közmeghallgatást és a polgármester választást ismerték jobban. A fejlett térségek esetében a fővárosi agglomerációban nincs egyetlen szempont sem, amiben az itteni települések lakóinak ismeretszintje magasabb lenne az átlagtól és a vidéki térségektől.

Az 1. táblázatból láthatjuk, hogy a vizsgált leszakadó térségekben a hagyományos, legáltalánosabb részvételi formák és a közmeghallgatás ismerete nagyobb, mint a nagyváros térségekben. A lakossági fórum és a tiltakozások esetében jelentős; a közgyűlésen való részvétel esetében kismértékű különbség mutatkozott a várostérségek javára.

1. táblázat **Az egyes részvételi formákat ismerők aránya különböző vizsgálatokban** (N1=1600; N2=5000)¹

	9 város és térsége 2014	leszakadó térségek összesen
	%	%
Képviselő, polgármester-választás	93,3	98,3
Népszavazás	87,1	90,1
Lakossági fórum	74,8	68,1
Közgyűlésen való részvétel	60,2	59,9
Tiltakozások szervezése, azokon való részvétel	60,2	54,0
Közmeghallgatás	56,1	62,6

A válaszok demográfiai különbségeit vizsgálva a leszakadó térségekben, azt láthatjuk, hogy a népszavazást a fejletlen térségi településeken, a községekben ismerték. A közmeghallgatás; a lakossági fórum és a közgyűlésen való részvétel hasonlóságot mutatott abban, hogy a központi és a fejlett térségi településeken, a városokban fordult elő átlagot meghaladó

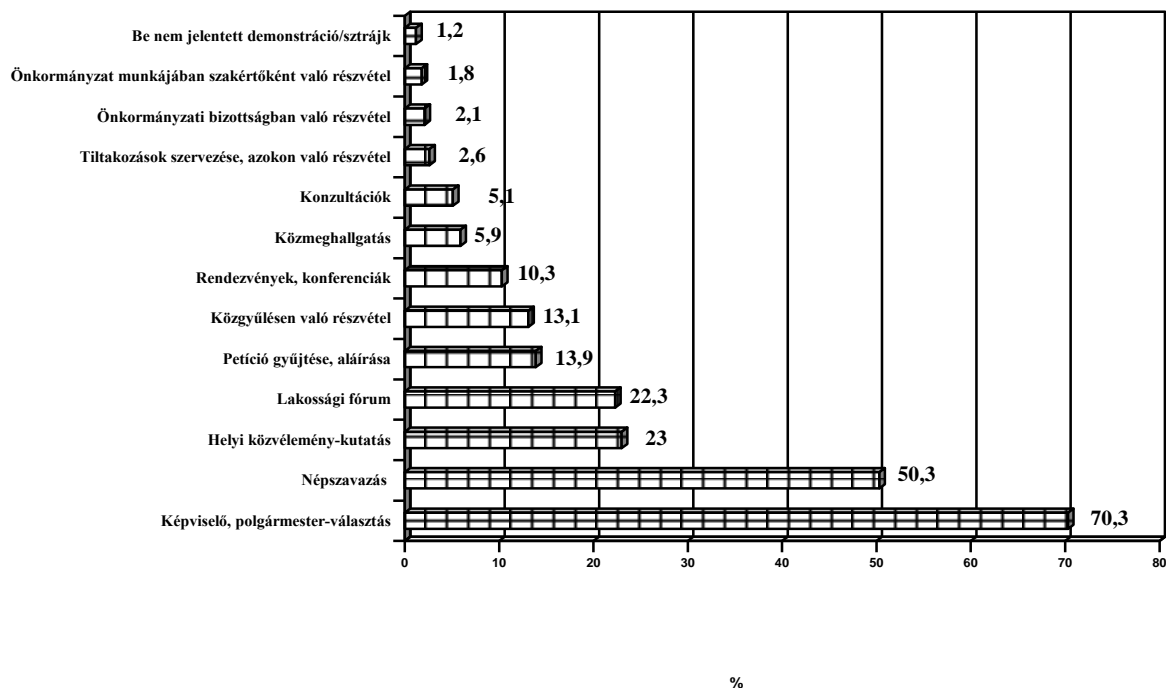
¹ A táblázatban az 5000 fős, 9 várostérségben lebonyolított kutatás adatai mellett egy másik alprojekt által megvalósított, 4 hátrányos helyzetű kistérségben 1600 fő megkérdezésével végzett adatfelvétel hasonló kérdésekkel vizsgált eredményeit használtuk fel. Ld. még 2. és 4. táblázat.

arányban. Ezek között a részvételi formák között a különbséget az életkor és a jövedelem tekintetében találtunk. A demográfiai metszetet összevetve a várostérségek eredményeivel azt láthatjuk, hogy teljesen más módon rendeződnek a különbségek a leszakadó térségekben a részvételi formákról való informáltság tekintetében. A korcsoportok sokkal változatosabban jelennek meg az egyes részvételi formák ismeretében. Leginkább az 50-59 évesek és a 60 évnél idősebbek ismeretszintje emelkedett ki, de más korcsoportok esetében is találtunk rájuk jellemző kiemelkedő részvételi formát. A lakossági fórumok esetében a 40-49 évesek, a tiltakozások szervezésénél a 30-39 évesek csoportja volt a legjellemzőbb. A részvételi formák ismerete az iskolai végzettség tekintetében az alapfokú és a magasabb végzettség metszetben jelentkezik; vagyis a általánost vagy kevesebb osztály végzettek jellemzően kevésbé informáltak ezekben a kérdésekben, viszont közép- és felsőfokú végzettségűek már egységesen magasabb szintű ismerettel rendelkeznek. A leszakadó térségekben a jövedelem sokkal többször jelentkezett meghatározó különbségként, mint a nagyváros-térségekben.

Természetesen jogosan merül fel a kérdés, hogy ha ilyen magas az egyes részvételi formák ismertsége, akkor ez miért nem érződik a hazai civil aktivitáson. Az ok abban keresendő, hogy egy-egy dologról hallott, jobb esetben megtapasztalt információ nagyon messze áll még a tényleges cselekvéstől. Ezt bizonyítják azok az adatok, amelyeket azoktól a válaszadóktól kérdeztünk, akik az előbbieken felsorolt egyes részvételi formákat ismerték. A valósághoz leginkább közelítő képet akkor kapjuk, ha a részvételi értékeket a teljes lakosságra vetítjük. (2. ábra) Ebből jól látszik, hogy az önkormányzati képviselők és a polgármester megválasztását gyakorolják csak nagy arányban az emberek. Ezen kívül a lakossági fórumokon és a helyi közvélemény-kutatásokban való részvétel emelkedik ki a vizsgált tevékenységekből. A petíciók gyűjtése és a közgyűlésen való részvétel a lakosság több, mint egytizede számára gyakorolt részvételi forma.

A leszakadó térségekben végzett hasonló tartalmú vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy ott a két „rendszeres szavazás”-on való részvétel aránya még magasabb, mint a 9 város térségében, viszont a lakossági fórumokon és a közgyűlések ülésein való részvétel csak fele akkora arányban fordul elő. A közmeghallgatás, mint részvételi forma azonban a depressziós térségekben nagyobb arányban fordult elő.

2. ábra Az egyes részvételi formákban résztvevők aránya a teljes mintában (N=5000)

Forrás: Saját számítás a 2014. évi adatfelvétel alapján

A minta specialitása miatt – vagyis, hogy nagyvárosokban és a környezetükben lévő fejlett és fejletlen településeken vizsgáldtunk - számos eltérést találunk, ha a válaszadók demográfiai háttérében a lakóhely jellegét is vizsgáljuk. A legjelentősebb eltérést a nagyvárosok – környező kistelepülések viszonylatában találtuk. Ezen kívül eltérés mutatkozott a városkörnyéki települések között is a részvételi formákban. Csak a fejlett városkörnyékre jellemző részvételi formának tekinthetjük az önkormányzat munkájában szakértőként való részvételt; a tiltakozások szervezését, azokon való részvételt; a petíció gyűjtését, aláírását; a be nem jelentett demonstrációt, sztrájkot. Csak a fejletlen városkörnyékre jellemző az önkormányzati bizottságban való részvétel; valamint a rendezvények, konferenciák látogatása. Mindkét városkörnyékre egyaránt jellemző részvételi formák a népszavazás; a közmeghallgatás; a lakossági fórum; a helyi közvélemény-kutatás, véleménynyilvánító kérdőívek kitöltése; valamint a különféle konzultációk (civil fórumok; állampolgári tanács, részvételi költségvetés, jövőműhely, tudományos műhely).

A nagyvárosok esetében az egyes részvételi formákhoz kapcsolódó értékek nem tértek el jelentősen az ábrában bemutatott, a teljes sokaságot jellemző értékektől. Kivételt egyedül Budapest esetében a közgyűléseken való nagyarányú részvétel jelent (28,4%). A vidéki

nagyvárosok a népszavazáson, a helyi közvélemény-kutatásban és a petíció gyűjtésben való nagyarányú részvétellel különböztették meg magukat a fővárostól. A fejlett vidéki térségek a népszavazáson, és a helyi közvélemény-kutatásban való részvételben térnek el jelentősen a fővárosi agglomeráció fejlett településeitől; a fejletlen térségeknél hét szempont szerint is jelentősek az eltérések.

A kilenc vizsgált térség részvétellel kapcsolatos adatait áttekintve az a kép rajzolódott ki, hogy a győri és a pécsi térség a legaktívabb a részvétel tekintetében, míg a miskolci, a budapesti és a székesfehérvári térségben a legkisebb a részvételi aktivitás.²

A városokon belüli övezeteket tekintve már jóval sokszínűbb a részvételi térkép. Az önkormányzati választásokon és népszavazásokon való részvétel a belvárosi, az alacsony státuszú lakótelepi és a magas státuszú családi házas övezetekben a legmagasabb. Ezekben az övezetekben a 60 évnél idősebbek, a vállalkozók és a diplomások aktivitása emelkedett ki a hagyományos formák alkalmazásában.

A közmeghallgatások és a lakossági fórumok teljesen eltérő képet mutatnak. Míg az elsősorban az alacsony státuszú városias, a magas státuszú kertvárosi és falusias jellegű övezetekben járnak kiemelkedő arányban, addig a másodikkra a belvárosban, az alacsony státuszú lakótelepeken és a villanegyedekben. Ez az eltérés megmutatkozott ugyanezekben a területeken abban, hogy a közmeghallgatás leginkább az alkalmazott vezető beosztásúak; míg a lakossági fórum a vállalkozók és a 60 évnél idősebbek esetében volt kiemelkedő részvételi forma. Ezekben az övezetekben viszont mind a két részvételi formában egyaránt kiemelkedő arányban vettek részt a diplomások.

A közgyűléseken való részvétel valamint az önkormányzat munkájában szakértőként való részvétel leginkább az átmeneti övezetekben élőkre; közülük is elsősorban a 40-49 évesekre és a 60 évnél idősebbekre; a diplomásokra, a vezető beosztásúakra és a szellemi foglalkozású alkalmazottakra volt jellemző.

A vélemény-nyilvánító kérdőívek kitöltése, a tiltakozások szervezése és a petíciók gyűjtése a külvárosiakra jellemző átlagot meghaladó mértékben. Ezen a területen belül is különböző társadalmi csoportok jelenítik meg ezt a kiemelkedő érdeklődést. A véleménynyilvánító kérdőíveket a vállalkozók; a tiltakozások szervezését a vezető beosztásúak és a szakközépiskolát végzetek (!); a petíciókat pedig szintén a szakközépiskolai végzettségűek említették kiemelkedő arányban.

² Az értékeléshez egy mutatószámot alakítottam ki, amelyben figyelembe vettem, hogy az egyes térségek eredményei hányszor és milyen mértékben tértek el az átlagostól a részvételi formák ismerete és gyakorlása esetében. A térségek sorrendje a következő volt: Győr – 23; Pécs – 22; Kecskemét – 17; Debrecen – 15; Szeged – 12; Nyíregyháza – 7; Székesfehérvár – 5; Bp. – 4; Miskolc – 3 pont.

A legtöbb területen aktívnak a lakóparkokban élők bizonyultak, akik a rendelkezésre álló lehetőségek kétharmadával átlagot meghaladó arányban élnek. Az odaköltözés idejét tekintve az egyes részvételi formákban aktívak két markáns csoportban különülnek el. Az egyik az 1990 előtt a településre költöztek csoportja. Ők jellemzően a népszavazást, a lakossági fórumot, a közgyűlésen való részvételt és a petíció gyűjtését említették kiemelkedő arányban. A másik csoport a 2000 után, tehát az elmúlt 15 évben beköltöztek csoportja, akik az önkormányzati bizottsági üléseken, illetve a konzultációkon aktívak. A közmeghallgatásokon, a konferenciákon és az önkormányzati munkában szakértőként viszont mind a két előbb említett csoport átlagot meghaladó arányban vesz részt. A társadalmi részvételi formákba való bekapcsolódási lehetőségek közül a hagyományos formák dominálnak. A városok ebből a szempontból sem kezelhetők egy egységként. Ezen kívül arra is kíváncsiak voltunk, hogy mely tevékenységek végzése mutat kapcsolatot egymás között. Az elemzés során a következő 3 csoportot tudtuk elkülöníteni:

- „szakértő érdeklődés”, amelybe a közmeghallgatás, a közgyűlésben és a bizottsági üléseken való részvétel; az önkormányzat munkájában való szakértői részvétel; a rendezvények, konferenciák látogatása és a konzultációk tartoztak bele;
- „ellenzéki aktivitás”, amely a tiltakozásokat, a petíciók, aláírások gyűjtését és a be nem jelentett demonstrációk szervezését tartalmazta;
- „szokásos aktivitás”, amelybe a népszavazás, az önkormányzati választások és a közvélemény-kutatások sorolódtak.

Megvizsgáltuk, hogy az így kialakult tevékenységek leginkább mely térbeli csoportokhoz köthetők. Az első tevékenység csoport leginkább a fejletlen városkörnyékeken volt jellemző, amely települések az elmúlt évek városból való kiköltözésének lettek a célpontjai. Ezt mutatja az is, hogy ehhez a tevékenységhez olyan csoportok kapcsolhatók, akik az ezredforduló után költöztek a településre. E csoport demográfiai jellemzői közül ki kell emelni az 50-59 éves korcsoportba tartozókat; a diplomásokat és az aktív keresőket, vagyis ez a fajta részvétel az agglomerációkba kiköltöző, idősebb értelmiségiekre jellemző. Az „ellenzéki aktivitást” leginkább a fejlett városkörnyékeken élők; a legalacsonyabb jövedelműek és az 1990 előtt már a településre költöztek végzik, vagyis a tevékenységek mögött valóban elégedetlen, hátrányos helyzetű csoportokat találtunk. A leginkább szokásos participációs formákban nem találtunk egyértelműen azonosítható mintázatot.

Az egyes részvételi formák gyakorlása tekintetében a leszakadó térségekben is majdnem teljesen ugyanazok a tendenciák rajzolódtak ki, mint a nagyvárosi térségeknél. A hagyományos részvételi formákban (képviselő választás, népszavazás) és a közmeghallgatásokon a leszakadó térségek lakói, a lakossági fórum és a közgyűlésen való részvétel esetében jelentős, a tiltakozások esetében kismértékű különbség mutatkozott a várostérségek javára. (2. táblázat)

2. táblázat **Az egyes részvételi formákban résztvevők aránya az azokat ismerők között két mintán (N1=1600; N2=5000)**

	leszakadó térségek összesen	9 város és térsége összesen
	%	%
Képviselő, polgármester-választás.	79,1	75,4
Népszavazás (nem politikai választás).	64,4	57,8
Lakossági fórum.	19,3	29,9
Közgyűlésen való részvétel.	11,5	21,9
Közmeghallgatás.	15,8	10,6
Tiltakozások szervezése, azokon való részvétel.	1,5	4,4

A civil szervezetekhez és a velük kapcsolatban álló polgárokhoz kötődő egyik alapvető vitakérdés, hogy milyen módon mérhetjük aktivitásukat, részvételüket. A civil szervezetek nyilvántartásai, önbevallásuk alapján 2012-ben 3.770.061 magánszemély tagja volt a civil szervezeteknek. Az önkéntes segítők száma ugyanebben az időben 503.713 fő volt. (KSH, 2012) Ez nagyon magas arány lenne, ha nem tudnánk, hogy nyilvántartási pontatlanságok és a többes tagság figyelmen kívül hagyása is szerepel ebben a magas mutatószámokban. Az önkéntes segítők száma tükrözi jobban a „klasszikus” civil tevékenységet. Ez az adat a teljes lakosságra vetítve 5%; a felnőtt népességre vetítve 6,1%-os aktivitást jelent, természetesen jelentős területi eltérésekkel. A kutatásunkban vizsgált minta tagjainak 4,7 százaléka válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy tagja-e civil szervezetnek. A vizsgálatunkkal közel egy időben végzett depressziós kistérségek kutatásában is 4,2 százalékos civil aktivitást mértek.

Ha a civil szervezeti tagsággal rendelkezők térbeli megoszlását tekintjük, azt láthatjuk, hogy ők az átmeneti övezetekben és a fejletlen városkörnyékeken fordulnak elő átlagot meghaladó arányban. Mind a két területi egységen belül a diplomások és a szellemi foglalkozású alkalmazottak voltak azok, akik átlagon felüli arányban tartoztak civil szervezethez. Őket egészítették ki az átmeneti övezetekben a 60 évnél idősebbek és a vezető beosztásúak; a fejletlen városkörnyékeken pedig az 50-59 éves korcsoport tagjai.

A civil aktivitás mérőszámait tekintve a 2012. évi országos adatokhoz képest 5 várostérségben nagyobb, 3 várostérségben alacsonyabb értéket mértünk, a főváros esetében nem változott a helyzet. (3. táblázat)

3. táblázat A civil szervezeti tagság aránya várostérségenként

	Adatfelvétel eredményei 2014 (%)	KSH adatok az egyes megyékre 2012(%)
Győri várostérség	6,2	2,4
Budapesti várostérség	5,4	5,4
Debreceni várostérség	4,9	3,4
Szegedi várostérség	4,0	2,4
Kecskeméti várostérség	3,8	3,2
Pécsi várostérség	3,6	2,9
Miskolci várostérség	2,7	3,3
Nyíregyházi várostérség	2,4	3,1
Székesfehérvári várostérség	2,1	2,3

Forrás: Saját számítás a 2014. évi adatfelvétel alapján; KSH 2012

A civil szervezeti tagságot jelző válaszadók jellemzően nők; 50-59 évesek; aktív keresők; 101 ezer forintnál magasabb jövedelemmel rendelkeznek és diplomások. A civil szervezetek tagjairól tudjuk még, hogy átlagot meghaladó arányban szerzik a helyi információkat blogokból; online fórumokról; kiadványokból; szórólapokról; önkormányzati faliújságról és személyes kapcsolatokon keresztül. Ők azok, akik leginkább a „szakértő érdeklődés” és a „szokásos aktív” részvételi formákhoz; az információ forrás típusokból pedig a hálózatoshoz és a hagyományoshoz is közel állnak.

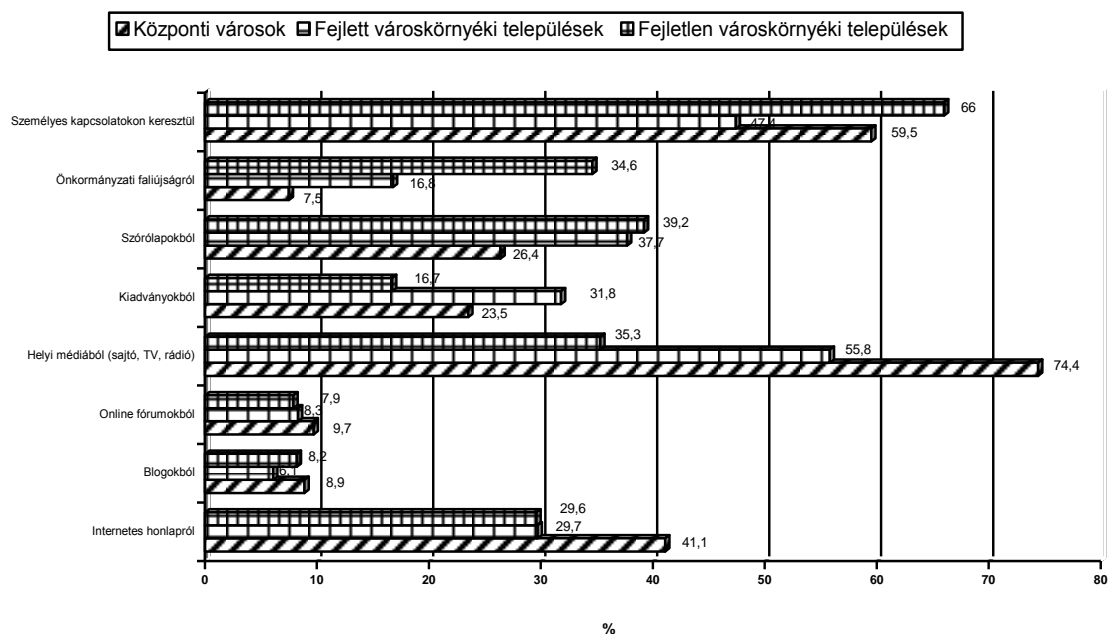
A helyi kommunikáció és a részvétel

Az előző eredményekből láthattuk, hogy nagyon éles különbség mutatkozik a hagyományos és az új részvételi formák között, nem csak a részvétel, hanem az ismertség tekintetében is. A társadalmi részvétel újabb formáinak ismertsége alapvetően nem olyan alacsony, mint amennyire a valós részvétel, mégis azt kell megfogalmaznunk, hogy alapvetően ezeknek a részvételi formáknak az egyik alapvető gátja a valós ismertség hiánya. Korábbi kutatások is igazolták már, hogy a helyi ügyek ismerete, az irántuk való érdeklődés mértéke alapvetően határozza meg a társadalmi részvétel mértékét.

Az elmúlt két évtizedben helyi szintű kutatásokban vizsgálva ezt a kérdéskört mindig hasonló sorrend alakult ki. (Ferencz Z., Kiss J., 1997) Most is a legnagyobb arányú említést a helyi média - nem különválasztva a rádiót, televíziót és a nyomtatott sajtót – kapta. (3. ábra) Ezt

kövezték a személyes kapcsolatok, amelynek mértéke mindig magas volt és ez a technika fejlődésével sem mutatott jelentős visszaesést. A harmadik helyre felzárkózott az internet, amely mára megkerülhetetlen információforrássá vált, helyi szinten is. Ennél valamivel alacsonyabb, de még jelentős mértékű említéssel szerepelt két hagyományos, de helyi ügyekben jelentőségét megőrző tájékoztatási eszköz, a kiadvány és a szórólap. Az önkormányzati faliújságok, az online fórumok és blogok a helyi informálódásban a minta egészét tekintve kisebb jelentőségűek maradtak.

3. ábra A helyi információk forrásainak területi különbségei (N=5000)

Forrás: Saját számítás a 2014. évi adatfelvétel alapján

A tájékozódás formái jóval változatosabb képet mutatnak a különböző területi bontásokban. (3. ábra) Nagyon jól látható a törésvonal a várostérségeken belül a központi városok, a fejlett és a fejletlen várostérségek között. Az előzetes várakozásoknak megfelelő mintázatot mutatja az ábra a helyi média, az internetes honlapok, illetve az önkormányzati faliújság és a szórólapok esetében. Az első két eszköz esetében a központi városokban a legnagyobb a használók aránya, a fejlett térségben kisebb és a fejletlenben még alacsonyabb szintű. Ezzel ellentétes a mintázat a másik két, hagyományos eszköz használatában, vagyis a fejletlen településeken a legnagyobb, a megyeszékhelyeken a legkisebb a használók aránya. Az interneten belül az online fórumok és blogok használata annyira alacsony szintű, hogy ezen belül nem is alakult ki területi különbség. A kiadványok és a személyes kapcsolatok esetében

a fejlett városkörnyéki települések kiugróan eltérő eredménye mutat érdekességet. A személyes kommunikációban a „trendnek megfelelően” a nagyvárosoknál magasabb értéket vártunk volna. A területi különbségeket nézve a központi városok – beleértve Budapestet is – legjellemzőbb kommunikációs eszközei a helyi média, a személyes kapcsolatok és az internet. A városkörnyéki településeken az internet „helyén” még a szórólapok találhatók, és a fejletlen várostérségekben a helyi média és az önkormányzati faliújságok nagyságrendje alig tér el egymástól.

Az informálódás eszközeinek szociodemográfiai vizsgálatából az tűnik ki, hogy az internetes tájékozódást úgy befolyásolja az iskolai végzettség, hogy az alapfokú végzettségűeken kívül mindenki használja, tehát a középfokú végzettség a határvonal. Sokkal inkább tűnik viszont meghatározónak a kor, hiszen csak az 50 év alattiak között kiemelkedő arányú az internet használata. A helyi média használatában felülreprezentáltak a 60 év feletti korcsoportba tartozók. A kiadványokat, szórólapokat, önkormányzati faliújságot választók között átlagot meghaladó arányban fordultak elő a 60 év felettek és a nők. A személyes kapcsolatokat helyi információk megszerzésére és cseréjére leginkább a 40-49 éves korcsoport tagjai, valamint a közép- és felsőfokú végzettségűek használják.

A helyi információs formák vizsgálata során is megpróbáltunk természetes csoportokat kialakítani az együtt mozgó kommunikációs eszközök segítségével. Itt is egy három faktoros modellt tudtunk létrehozni, amelyben a következő csoportok jöttek létre:

- „hálózatos kommunikációs eszközök” (blog, online fórum, internetes honlap)
- „hagyományos eszközök” (szórólap, kiadvány, önkormányzati faliújság)
- „lokális átfogó eszközök” (helyi média és személyes kapcsolatok).

A helyi társadalmi folyamatokkal kapcsolatos információszerzésben a város – városkörnyék csoportosítás egyben modernitás különbséget is jelent. Láthattuk, hogy a kommunikációs csatornák használata, illetve a másik oldalról azok fenntartása nagyon élesen elválízik ebben a dimenzióban. Az informálódási szokásokban emellett nem az iskolai végzettség, hanem az életkor okoz jelentős különbséget. A modern technológiát is ugyanolyan mértékben használják alacsonyabb iskolai végzettségűek (szakmunkások, érettségizettek), mint a diplomások.

Az információforrások és a részvételi formák kapcsolatát két összefüggésben is vizsgáltuk az adatok alapján. Először azt, hogy az egyes információforrások mutatnak-e összefüggést a különböző társadalmi részvételi formák ismeretével. Az elemzések egyrészt igazoltak egy nem meglepő, már-már sztereotip állítást, miszerint azok, akik jobban tájékozottak, nagyobb

arányban ismerik a különböző lehetőségeket. Ez néhány kivételtől eltekintve az összes válaszkategóriára nézve igaznak bizonyult.

A kommunikációs eszközökkel összefüggésben érdekesebbnek tűnt annak vizsgálata, hogy milyen hatással vannak az adott társadalmi részvételi formába való bekapcsolódásra. Ebben a kérdésben is az az alapvető trend érvényesült, hogy ha valaki egy kommunikációs eszköz segítségével tájékozódott a helyi ügyekről, akkor nagyobb eséllyel vett részt a különböző participációs formákban. Ennél a tendenciánál, azonban jó néhány ellenpéldát is találtunk. Nem érvényesült az internet mozgósító hatása a népszavazás és a lakossági fórum esetében. Ez utóbbi részvételi forma a helyi médiából való tájékozódással sem mutatott összefüggést. Hasonlóképpen hatástalannak mutatkozott a helyi média a közgyűlésen való részvétel, a tiltakozások szervezése, a rendezvények, konferenciák látogatása; a helyi közvélemény-kutatásokban való részvétel esetében. Sőt úgy tűnik, hogy bizonyos esetekben, akik a helyi médiából tájékozódnak kifejezetten nem érdeklődnek egyes részvételi formák iránt. Ilyen összefüggést találtunk a helyi média és a közmeghallgatás, illetve az önkormányzati bizottságban való részvétel között, továbbá az internetes tájékozódás és a közgyűlésen való részvétel között.

Az egyes részvételi formák ismerete és a tájékozódás módja között a párhuzamos kutatásban a következő összefüggéseket találtuk. A népszavazáson; az önkormányzati képviselő és polgármester választáson részt vevők között nagy arányban voltak, akik az önkormányzati faliújságról és személyes kapcsolatokon keresztül tájékozódtak. A közmeghallgatáson, a lakossági fórumon és a közgyűlésen résztvevők jellemzően az internetről; a helyi médiából, az önkormányzati faliújságról és személyes kapcsolatokon keresztül is informálódtak. A tiltakozások szervezése a helyi újságokból való tájékozódással mutatott összefüggést.

4. táblázat **A helyi információk forrásainak megoszlása két mintán (N1=1600; N2=5000)**

	leszakadó térségek összesen	9 város és térsége összesen
	%	%
Internetes honlapról	12,7	38,1
Helyi médiából (sajtó, tv, rádió)	50,5	66,9
Önkormányzati faliújságról	15,9	12,2
Személyes kapcsolatokon keresztül	63,3	58,7

A leszakadó térségekben a helyi információk beszerzése a várostérségektől eltérő képet mutat. A személyes kapcsolatok dominálnak a leszakadó térségekben. A helyi média csak a lakosság fel számára fontos információ forrás. A harmadik legfontosabb az önkormányzati faliújság és az internetes honlapok teljesen háttérbe szorultak. (4. táblázat) A területi különbségek mögött

jól látható társadalmi eltérések is megtalálhatók. Az önkormányzati faliújságról szerzett információ a nagyvárosokban és térségeikben a szakmunkás végzettségűekre, a fizikai alkalmazottakra és az 50 évnél idősebbekre jellemző; a leszakadó térségekben csak a 30-39 éves korcsoport emelkedik ki. A személyes kapcsolatokon keresztül szerzett információ esetében is a 9 várostérségben a legalább szakközépiskolát végzettek, a vállalkozók, a szellemi alkalmazottak és a 40-49 éves korcsoport emelkedik ki, míg a 4 leszakadó térségben csak a 30-39 évesek és a diplomások. A honlapról való tájékozódás az az információszerzési forma, amelyiknél több hasonlóság is mutatkozik. A szakközépiskolánál magasabb végzettség; a 18-49 éves korcsoportoz tartozás is közös demográfiai tulajdonság mind a két vizsgált térségi körben.

A társadalmi részvételt befolyásoló további tényezők

Azt is vizsgáltuk, hogy a válaszadók mennyire elégedettek vagy elégedetlenek a lakóhelyükön bizonyos dolgokkal, körülményekkel. Az elégedettségi mutatók összességében minden területen a közepesnél nagyobb elégedettséget mutattak, természetesen jelentős területi eltérésekkel. A település dolgaival való elégedettség vagy elégedetlenség nem befolyásolja azt, hogy a lakosság milyen módon vesz részt a helyi ügyek alakításában.

Elemzésünk egyik fontos kérdése, hogy a település sikeressége befolyásolja-e a társadalmi részvételt. A település sikerességét befolyásoló tényezők közül a legnagyobb hatást az épített környezet megújulásának; a vásárlási lehetőségek átalakulásának és a kulturális rendezvények gyarapodásának tulajdoníthatjuk. A település sikerességét befolyásoló folyamatok közül érdemes kiemelni és a participációval összefüggésben külön is megvizsgálni a lakóhelyi társadalom jellegzetességeinek sikeresség befolyásoló hatását. A lakóhelyi társadalom jellegzetességei közepes, negatív hatással vannak a társadalmi részvételre. A „szakértői” és a „szokásos” tevékenység faktorokra negatív; míg az „ellenzéki” tevékenységre kis mértékben pozitív hatással vannak a lakóhely társadalmának jellegzetességei; vagyis az ebbe a faktorba tartozó tevékenységeket (a tiltakozásokat, a petíciók, aláírások gyűjtését és a be nem jelentett demonstrációk szervezését) ösztönzik a helyi társadalom sajátosságai.

Másrészt egy explicit sikeresség mutató közvetlenül is használható volt ugyanennek az összefüggésnek a vizsgálatára. Az itt végzett korrelációs számítás azt mutatta ki, hogy a település egészének sikeressége gyenge pozitív hatással van a társadalmi részvételre általában,

valamint a „szakértői tevékenység” és a „szokásos aktivitás” faktorokra külön is.³ Hasonló irányú és összetételű kapcsolat volt kimutatható a fejlettség és a részvétel kapcsolatában is, a kapcsolatok erőssége valamivel gyengébb volt az előzőeknél.⁴ Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a sikeresség és fejlettség befolyásolja a társadalmi részvételt. Ez alól egyedül az „ellenzéki aktivitás” faktor jelent kivételt. E tevékenység csoport és a fejlettség között nem volt kimutatható az összefüggés. Szintén pozitív irányú összefüggéseket találtunk, ahogy egyre jobban közelítettünk a kérdezett személyes teréhez, de a kapcsolatok ereje egyre jobban csökkent.

A társadalmi életben való részvétel, illetve annak igénye nem csak lakóhelyi különbségeken múlik, hanem jelentős hatással van rá az egyének aktuális mentális állapota, világlátása, a környezetéhez való általános viszonyulása.

A helyi érdekérvényesítés lehetőségei

Tovább haladva a helyi szintű társadalmi részvétel megvalósulási lehetőségei felé azt is vizsgáltuk, hogy mit gondolnak a helyi érdekérvényesítés leghatékonyabb formájának. A leghatékonyabbnak az önkormányzati képviselővel való kapcsolatfelvételt tartották. (5. táblázat) A megkérdezettek egyhatoda válaszolt úgy, hogy a személyes kapcsolataik révén tudnak helyi szinten érdeket érvényesíteni. Valamivel kevesebben jelezték azt, hogy az adott környéken lakók összefogása jelent megoldást az érdekérvényesítésre. Sorrendben a következő válaszkategória az alapvetően negatív, fatalista álláspontot fejezi ki, mely szerint nincs mód arra, hogy helyi szinten az érdekei érvényesülhessenek. Ennél lényegesen kisebb arányban említették még, hogy egyéni megoldásokat keresnek, saját maguk oldanak meg helyi problémákat; illetve, hogy az országgyűlési képviselőjükkel veszik fel a kapcsolatot. A sorrendben ezután következő válaszkategóriák (a civil szervezetekkel való kapcsolatfelvétel; a politikai párt munkájában való részvétel; a tiltakozó levél írása, aláírásgyűjtés; a politikai párt rendezvényein való részvétel; tüntetésen való részvétel) említési gyakoriságai annyira alacsonyak voltak, hogy ezeknek az érdekérvényesítési formáknak a létezéséről, csak nagyon óvatosan nyilatkozhatunk.

5. táblázat **A helyi érdekérvényesítés leghatékonyabbnak ítélt formáinak megoszlása övezetenként (N=5000)**

	városi és környéki övezetek	Összesen
--	-----------------------------	----------

³ A részvétel főkomponens esetében a korrelációs együttható értéke 0,159; a három faktornál – sorrendben - ,158; -,041; ,123.

⁴ A részvétel főkomponens esetében a korrelációs együttható értéke 0,083; az 1.faktornál – ,064; és ,150.

	belváros	átmeneti övezet	külváros	fejlett városkörnyék	fejletlen városkörnyék	
Kapcsolatfelvétel az önkormányzati képviselővel	74,5	14,3	23,1	23,7	31,5	24,3
Személyes kapcsolatok révén	8,6	19,3	16,2	22,8	14,8	17,6
Környéken lakók összefogása	2,6	19,4	15,0	9,5	12,1	14,8
Egyéni megoldás keresése, saját maga megcsinálja	5,4	3,9	7,0	4,5	7,3	5,3
Kapcsolatfelvétel az országgyűlési képviselővel	0	3,9	2,3	6,1	8,0	4,0
Kapcsolatfelvétel civil szervezettel	0,3	0,8	1,7	1,5	0,6	1,1
Részvétel politikai párt munkájában	0	0,7	2,4	0	0,2	0,9
Tiltakozó levél írása, aláírás gyűjtés	0,9	1,0	0,7	0	0,3	0,7
Részvétel politikai párt rendezvényein	0	0,4	0,5	0	0	0,3
Tüntetésen való részvétel	0,3	0,2	0,2	0	0,2	0,2
Egyéb forma	0	0,1	0,2	0,1	0	0,1
Nincs mód érdekei érvényesítésére	2,3	15	12,1	16,6	10,9	13,1
Nem tudja	5,2	21,1	18,6	15,1	14,0	17,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A táblázat alapján láthatjuk az érdekérvényesítési formák különbözőségeit egy fontos területi metszetben. Az egyes formákat tekintve azt tapasztaltuk, hogy az önkormányzati képviselővel való kapcsolatfelvételt átlagot jelentősen meghaladó arányban említették a belvárosokban és a fejletlen városkörnyékeken. A környéken lakók összefogása leginkább az átmeneti övezetekben élőket jellemezte. A személyes kapcsolatok említése az átmeneti övezeteken túl a fejlett városkörnyékeken is meghatározó jelentőségű volt. Az egyéni megoldás keresése a külvárosiakra és a fejletlen városkörnyék lakóira volt jellemző; az utóbbiak, a fejlett városkörnyék lakóival együtt átlagot meghaladó arányban említették az országgyűlési képviselővel való kapcsolatfelvételt. A nagyon alacsony említési gyakoriságú válaszkategóriák közül kiemelkedik, bár még így is jelentéktelen marad, a külvárosokban élők között a civil szervezettel való kapcsolatfelvétel. Azt az álláspontot, hogy nincs lehetőségük helyi szinten egyéni érdekeik képviselésére, leginkább az átmeneti övezetekben juttatták kifejezésre átlagot meghaladó mértékben.

2005-höz képest csak néhány esetben tapasztaltunk jelentősebb változást a véleményekben. Míg 9 évvel ezelőtt az egyéni megoldás keresése volt a leghatékonyabbnak gondolt érdekérvényesítési forma, addig mára az önkormányzati képviselővel való kapcsolatfelvétel vált azzá. (6. táblázat) Ez az érdekérvényesítési forma a korábbi vizsgálatban is hangsúlyos volt, az egyéni megoldás keresése mára teljesen jelentéktelenné vált. Ennek oka az lehet, hogy az egyének belátták az egyéni megoldáskeresés lehetetlenségét, inkább az intézményes vagy az intézményhez kötődő személyes érdekérvényesítési módokat kezdték el alkalmazni. Ez a folyamat látható abban is, hogy a személyes kapcsolatok jelentősége nagymértékben megnövekedett. Nem változott a környéken lakók összefogásának megítélése és az a vélemény, hogy nincs mód az érdekek érvényesítésére.

6. táblázat **A helyi érdekérvényesítés leghatékonyabbnak ítélt formáinak megoszlása két vizsgálati időpontban⁵ (2005; 2014) (N= 4964; 5000)**

	2005	2014
Kapcsolatfelvétel az önkormányzati képviselővel	18,4	24,3
Személyes kapcsolatok révén	13,6	17,6
Környéken lakók összefogása	17,3	14,8
Egyéni megoldás keresése, saját maga megcsinálja	27,7	5,3
Kapcsolatfelvétel az országgyűlési képviselővel	4,4	4,0
Kapcsolatfelvétel civil szervezettel	1,3	1,1
Részvétel politikai párt munkájában	0,1	0,9
Tiltakozó levél írása, aláírás gyűjtés	2,3	0,7
Részvétel politikai párt rendezvényein	0,4	0,3
Tüntetésen való részvétel	0,2	0,2
Egyéb forma	0,1	0,1
Nincs mód érdekei érvényesítésére	13,0	13,1

A legfontosabb vélemények területi változásaiból ki kell emelni néhányat. Az önkormányzati képviselővel való kapcsolatfelvétel jelentőségét most is a belvárosban és a fejletlen városkörnyéken ítélik legfontosabbnak, de lényegesen kisebb arányban, mint a korábbi vizsgálatnál. A személyes kapcsolatokat nagyobb arányban tartják fontosnak az átmeneti övezetekben és a fejlett városkörnyéken, mint korábban. A környéken lakók összefogását belvárosokban ítélték meg jelentősebb alacsonyabb, a fejletlen városkörnyéken pedig magasabb arányban fontosnak. Az érdekek érvényesíthetőségével kapcsolatos negatív

⁵ A táblázatban a 2014-ben és a 2005-ben ugyanazon a települési mintán és hasonló kérdőívvel a 9 várostérségben 5000 fő megkérdezésével lebonyolított kutatás adatait használtuk fel. Ld. még 4. ábra és 7. táblázat.

hozzáállás a legjelentősebb mértékben a belvárosokban és a fejletlen városkörnyéken csökkent, a fejlett városkörnyéken nőtt.

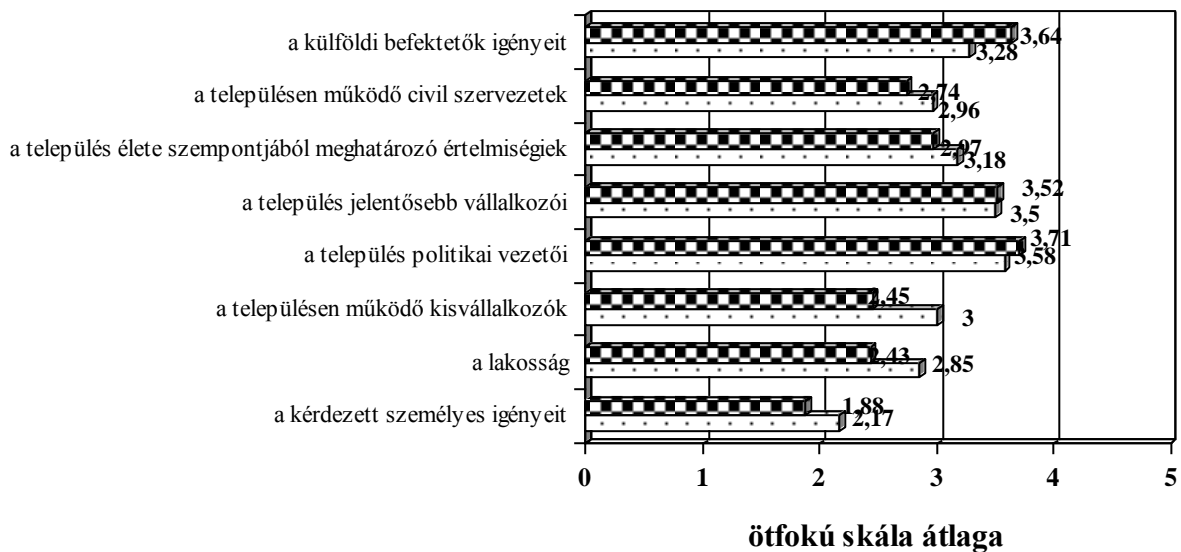
Az igények figyelembevétele helyi döntésekben

A vizsgált folyamat végén annak megítélése áll, hogy a megkérdezettek szerint ki(k)nek az igényeit vették figyelembe a helyi szintű döntéseknél. (7. ábra) Az ábra adataiból az rajzolódik ki, hogy általában a lakosság, a civil szervezetek és összességében a megkérdezettek véleményét inkább nem vették figyelembe az önkormányzati döntéseknél. A válaszok másik csoportjából az tűnik ki, hogy leginkább különböző gazdasági, politikai érdekcsoportok érdekei jelennek meg ezekben a döntésekben. A legmarkánsabban a település politikai vezetőinek; a jelentős helyi vállalkozóknak; a külföldi befektetőknek és a meghatározó értelmiségi csoportoknak az igényeit említették olyanként, amelyek megvalósulni látszanak a helyi döntésekben.

Ha ennek a kérdéskörnek a demográfiai metszetét nézzük, azt láthatjuk, hogy a nők minden kategóriában átlagosan magasabb értékelést adtak. A személyes igényeik és általában a lakosság igényeinek figyelembevételét átlagon felüli arányban említették a legmagasabb jövedelemmel rendelkezők; valamint a diplomások. Az ezredforduló óta a településre költözők szerint a jelentősebb helyi vállalkozók és a helyi civil szervezetek igényeit veszik figyelembe az önkormányzati döntéseknél. Ez a két csoport együtt úgy vélekedett, hogy a település szempontjából meghatározó értelmiségi csoportok érdekeit is figyelembe veszik.

4. ábra A különböző érdekcsoportok igényeinek figyelembevétele a helyi döntésekben (N=5000)

□ 2014 ■ 2005

A kérdéskör időbeli változását tekintve azt láthatjuk, hogy a legjelentősebb érdekcsoportok nem változtak, de kisebb mértékű átrendeződést észlel velük kapcsolatban a lakosság. A helyi politikusok maradtak változatlanul a legbefolyásosabbak, bár az előző vizsgálathoz képest csökkent a mutatószám értéke. A település jelentős helyi vállalkozóinak megítélése gyakorlatilag nem változott, így a második helyre kerültek a sorrendben. A legjelentősebb mértékű csökkenést a külföldi befektetők igényeinek figyelembe vételével kapcsolatban érezték az emberek. Bár így is a harmadik legjelentősebb érdekcsoport maradtak, de úgy tűnik a települések vezetői már nem feltétlenül csak az ő érdekeiknek akarnak megfelelni. Ezt az irányváltást olvashatjuk ki a további adatokból is, hiszen számos más csoport érdekeinek figyelembevételével kapcsolatban érezték pozitív elmozdulást. A település élete szempontjából meghatározó jelentőségű értelmiségi csoportok megítélése úgy változott, hogy most már valós befolyásoló képességet tulajdonítanak nekik, amit a mutatószám 3 feletti értéke jelez. Pontosan ennek a megítélésnek a határára kerültek a települések kisvállalkozói, akiknél a legnagyobb mértékű pozitív változást tapasztaltuk. Szintén nagymértékű javulást látunk a lakosság igényeinek figyelembe vételénél, bár a mutatószám még inkább azt jelzi, hogy ezek a szempontok inkább kívül esnek a döntéshozók figyelmén. Hasonló helyzetbe

kerültek a településeken működő civil szervezetek, bár esetükben a javulás mértéke kisebb volt. A legkevésbé továbbra is a megkérdezettek személyes érdekeink figyelembevételét tartják jelentősnek, bár itt is tapasztaltunk pozitív változást.

A különböző érdekek figyelembevételét összevetve a társadalmi részvétel lakosság által gyakorolt formáival azt láthatjuk, hogy a helyi vállalkozók és a külföldi befektetők igényeinek figyelembevétele kapcsolható össze részvételi típusokkal, nagyon gyenge pozitív korrelációval. Nem az egyes részvételi formákat, hanem a korábban bemutatott részvételi főkomponenseket használtam az elemzéshez. Ez alapján az rajzolódott ki, hogy összefüggés található a vállalkozók igényeinek figyelembevétele és a „szokásos részvételi aktivitások” főkomponens között ($r^2=0,08$). Vagyis, akik a vállalkozók igényeinek túlzott figyelembevételét jelezték, inkább élnek a népszavazás, a véleménynyilvánító kérdőívek eszközeivel, vagyis ezeken a módokon fejezik ki esetleges egyet nem értésüket. Ennél gyengébb kapcsolat volt kimutatható a külföldi befektetők igényeinek figyelembevételét jelzők és a „szakértő érdeklődés” főkomponensben megjelenő eszközökkel élők között. ($r^2=0,045$).

Összefoglalóan elmondható, hogy a vizsgált települések érdekérvényesítési struktúrájában átrendeződést tapasztaltunk. A helyi politikai elit és a helyi nagyvállalkozók meghatározó szerepe változatlan, viszont a külföldi befektetők megnyerésének szempontja visszaszorult. Ebben a folyamatban a külső szabályozó rendszer és üzleti környezet folyamatain túl, ha kis mértékben is, de szerepe lehet annak, hogy a helyi szinten a részvétel új formáival és az ellenállás megszervezésével is megpróbálnak fellépni a külföldi befektetők életminőséget befolyásoló beruházásai ellen. A vállalkozások igényeinek figyelembe vételét fontosnak tartók számára a település jövője szempontjából fontos a helyi vállalkozások támogatása. Az értelmiségiek igényeinek figyelembe vétel együtt jár azzal, hogy fontos a multik megtelepedése. A külföldi befektetők igényeinek figyelembe vétele pedig a K+F intézmények fejlesztésének; a kulturális rendezvények fontosságával mutat összefüggést.

7. táblázat **Az egyes szereplők igényeinek figyelembe vétele a helyi döntésekben övezetenként (N=5000)**

	A személyes igényei	A lakosság igényei	A település kisvállalkozói	A település politikai vezetői	A település jelentősebb vállalkozói	A település meghatározó értelmiségiei	A település civil szervezetei	A külföldi befektetők	
belvárosi övezet	2005 1,96	2,60	2,52	3,76	3,57	2,98	2,66	3,82	
átmeneti	2014 3,12	3,43	3,5	3,79	3,72	3,64	3,54	3,77	
	2005	1,74	2,32	2,31	3,95	3,75	3,08	2,80	3,74

övezet	2014	1,81	2,66	2,77	3,53	3,27	3,02	2,75	3,1
külvárosi övezet	2005	1,91	2,34	2,46	3,36	3,12	2,75	2,65	3,31
	2014	2,29	2,89	3,15	3,59	3,48	3,21	3,04	3,55
fejlett város-környék	2005	2,28	2,64	2,91	3,89	3,89	3,34	3,21	3,72
	2014	2,3	2,84	2,7	3,41	3,53	3,19	2,95	3,38
fejletlen város-környék	2005	2,16	2,98	2,96	3,68	3,66	3,46	3,10	2,87
	2014	2,37	2,93	3,3	3,74	3,94	3,23	3,02	2,65
Total	2005	1,88	2,43	2,45	3,71	3,51	2,97	2,73	3,65
	2014	2,17	2,85	3,00	3,58	3,5	3,18	2,96	3,28

A kérdéskör övezetek szerinti bontását vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a belvárosi övezetben egységesen minden érdekcsoport érdekérvényesítő képességének növekedése látható. Az átmeneti övezetben találjuk a legalacsonyabb mutatószámokat, különösen az egyébként is gyenge érdekérvényesítő képességű csoportoknál. A külvárosi övezetekben a jellemző tendencia az volt, hogy a három legerősebb érdekcsoport megítélése a csökkenő trenddel ellentétesen növekedett. A fejlett városkörnyékeket is alapvetően az általános tendenciával ellentétes mozgások jellemezték a kisvállalkozók, a helyi értelmiség és a civil szervezetek esetében, valamint itt értékelték a legalacsonyabbra a település politikai vezetőinek érdekérvényesítő képességét. A fejletlen városkörnyékeken csökkent a lakosság és a civil szervezetek és jelentősen növekedett a helyi politikusok és a nagyvállalkozók érdekeinek figyelembevétele. Ebben az övezetben a legalacsonyabb a külföldi befektetők érdekérvényesítő képessége a lakosság szerint.

Összegzés

A tanulmány célja az volt, hogy megfogalmazza a társadalmi részvétel empirikus elemzésének kereteit regionális szinten, a versenyképesség vonatkozásában felvillantsa azokat az elemzési irányokat, amelyeket ily módon lehet alkalmazni. Ennek megvalósítása során először áttekintettük a legfontosabb elméleti, fogalmi támpontokat, amelyeket a kutatás előkészítése során meghatároztunk, és amelyeknek a segítségével az empirikus vizsgálatban használt kérdőívbe elhelyezett „participációs kérdésblokk” is elkészült. Nem törekedtünk az elméleti megközelítések teljes körű áttekintésére, hanem az empirikus vizsgálat sajátos nézőpontjait tartottuk szem előtt. Ezek empirikus tesztelésével mutattuk be a társadalmi részvétel megvalósulásának területi különbségeit és a versenyképességre gyakorolt hatását.

A társadalmi részvétel kérdéseit vizsgáló empirikus vizsgálat eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy a térbeli különbségek több kérdésben is kimutathatók voltak, de nem

adtak kizárólagos magyarázatot az eltérésekre, ami más vizsgált témakörök elemzéséhez kapcsolódóan új elemzési kérdéseket és módszereket is felvetett.

Konkrét témánkat, a társadalmi részvétel megvalósulási lehetőségeit illetően azt tapasztaltuk, hogy a vizsgált mintában a részvételi formák ismerete magas szintű. A városokat inkább a politikai aktivitások; a külvárost és a fejletlen városkörnyéket az információ szerzés és érdekartikuláció ismerete jellemzi.

A társadalmi részvételi formákba való bekapcsolódási lehetőségek közül a hagyományos formák dominálnak. A városok ebből a szempontból sem kezelhetők egy egységként. Csak a fejlett városkörnyékre jellemző részvételi formának tekinthetjük az önkormányzat munkájában szakértőként való részvételt; a tiltakozások szervezését és az azokon való részvételt; a petíció gyűjtését, aláírását; a be nem jelentett demonstrációt, sztrájkot. Emiatt tarthatjuk a fejlett városkörnyékeket „radikálisabbnak”, a részvételi formák megválasztása szempontjából, míg a következő felsorolásból láthatóan a fejletlen városkörnyékek inkább tekinthetők kooperatívnak. Csak a fejletlen városkörnyékre jellemző az önkormányzati bizottságban való részvétel; valamint a rendezvények, konferenciák látogatása. A kimutatható különbségek magyarázatánál meghatározó volt a településre költözés időpontja, ezen belül a rendszerváltás és az ezredforduló tűnik éles határvonalnak. Az első időpont, a rendszerváltás ideje, természetes határvonalnak tűnik, hiszen a társadalmi mobilitás teljesen más lehetőségei és formái voltak jellemzőek arra az időszakra.

A helyi társadalmi folyamatokkal kapcsolatos információszerzésben a város – városkörnyék csoportosítás egyben modernitás különbséget is jelent. Láthattuk, hogy a kommunikációs csatornák használata, illetve a másik oldalról azok fenntartása nagyon élesen elválik ebben a dimenzióban. Az informálódási szokásokban emellett az iskolai végzettség és az életkor okoz jelentős különbséget. A modern technológiát is ugyanolyan mértékben használják alacsonyabb iskolai végzettségűek, mint a diplomások, de az alapfokú végzettség továbbra is éles határ, a digitális írástudatlanságé is. A kommunikációs eszközökkel összefüggésben érdekesebbnek tűnt annak vizsgálata, hogy milyen hatással vannak az adott társadalmi részvételi formába való bekapcsolódásra. Ebben a kérdésben is az az alapvető trend érvényesült, hogy ha valaki egy kommunikációs eszköz segítségével tájékozódott a helyi ügyekről, akkor nagyobb eséllyel vett részt a különböző participációs formákban. Ennél a tendenciánál, azonban jó néhány ellenpéldát is találtunk. Nem érvényesült például az internet mozgósító hatása a népszavazás és a lakossági fórum esetében. Sőt úgy tűnt, hogy bizonyos esetekben, akik a helyi médiából tájékozódnak kifejezetten nem érdeklődnek egyes részvételi formák iránt.

A területi különbségeket és az elmélethez való kapcsolódást is jól mutatja, hogy az a kérdésünk, amelyben a társadalmi részvételi módok megvalósulását vizsgáltuk, kirajzolta a legfontosabb határokat.

Csak a fejlett városkörnyékre jellemző részvételi módokként tudtuk meghatározni az önkormányzat munkájában szakértőként való részvételt; a tiltakozások szervezését, az azokon való részvételt; petíció gyűjtését, aláírását és a be nem jelentett demonstrációt, sztrájkot. Ezek a részvételi formák, bár vannak köztük ritkán alkalmazottak, de a szakirodalom szerint ezek mind a hagyományos participációs módok közé sorolódnak. (Plostajner és Mendes 2005) Hasonlóképpen éles elkülönülést mutatnak azok az eszközök, melyek csak a fejletlen városkörnyékekre voltak jellemzők. Ez az önkormányzati bizottságban való részvétel; valamint a rendezvények, konferenciák. Ez utóbbi formák már a modern eszközök közül valók. A mindkét városkörnyékre jellemző népszavazás; közmeghallgatás; lakossági fórum; helyi közvélemény-kutatás, véleménynyilvánító kérdőívek kitöltése; konzultációk egyaránt tartalmaz modern és hagyományos eszközöket is. Itt is bizonyítottuk, hogy a városok nem kezelhetők egységként, hiszen a városok önmagukban az átlagtól nem tértek el jelentősen, nem mutattak különbségeket. Sokkal inkább a különböző részletezettségű, városokon belüli lehatárolások. Láthattuk, hogy pl. a részvételi formákról legjobban informált övezetek között a lakótelepek; az alacsony státuszú kertvárosi családi házas övezetek, a villanegyed és a lakóparkok szerepeltek. A városi övezetek közötti különbségek kimutathatók voltak a részvételi formák alkalmazása során is. A legtöbb területen aktívak a lakóparkokban élők voltak, akik a felsorolt részvételi lehetőségek kétharmadában valamilyen intenzitással részt vettek.

A kutatásunkban vizsgált minta tagjainak 4,7 százaléka válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy tagja-e civil szervezetnek és a depressziós kistérségek kutatásában is 4,2 százalékos civil aktivitást mértek közel ugyanebben az időben.

Elemzésünk egyik fontos kérdése volt, hogy a település sikeressége befolyásolja-e a társadalmi részvételt. A település sikerességét befolyásoló folyamatok közül érdemes kiemelni és a participációval összefüggésben külön is megvizsgálni a lakóhelyi társadalom jellegzetességeinek sikeresség befolyásoló hatását, mely a vizsgálatok eredményei alapján közepes, negatív hatással vannak a társadalmi részvételre. Hasonló irányú és összetételű kapcsolat volt kimutatható a fejlettség és a részvétel kapcsolatában is, a kapcsolatok erőssége valamivel gyengébb volt az előzőeknél. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a sikeresség és fejlettség befolyásolja a társadalmi részvételt.

A helyi érdekérvényesítésre vonatkozó legfontosabb vélemények területi változásaiból ki kell emelni néhányat. Az érdekek érvényesíthetőségével kapcsolatos negatív hozzáállás a legjelentősebb mértékben a belvárosokban és a fejletlen városkörnyéken csökkent, a fejlett városkörnyéken nőtt. A személyes kapcsolatokat nagyobb arányban tartják fontosnak az átmeneti övezetekben és a fejlett városkörnyéken, mint korábban a 2005-ös vizsgálatban.

Általában a lakosság, a civil szervezetek és összességében a megkérdezettek véleményét inkább nem vették figyelembe az önkormányzati döntéseknél. A válaszok másik csoportjából az tűnik ki, hogy leginkább különböző gazdasági, politikai érdekcsoportok érdekei jelennek meg ezekben a döntésekben. A kérdéskör időbeli változását tekintve azt láthatjuk, hogy a legjelentősebb érdekcsoportok nem változtak, de kisebb mértékű átrendeződést észlel velük kapcsolatban a lakosság. A helyi politikai elit és a helyi nagyvállalkozók meghatározó szerepe változatlan, viszont a külföldi befektetők megnyerésének szempontja visszaszorult.

Mindezek alapján megállapítható, hogy társadalmi részvétel folyamatai, eszközei és azok alkalmazása egy sajátos indikátora is lehet a nagyvárosokban és környékükön zajló társadalmi, gazdasági átalakulási folyamatoknak. A társadalmi részvétel elterjedtsége közel sem olyan mértékű, mint Európa más államaiban és a résztvevők köre is inkább kötődik magasabb társadalmi státuszú csoportokhoz, de pontosan ez a tulajdonság teszi érdekessé ebben a vizsgálati megközelítésben. Ahogy a különböző társadalmi csoportok települések és városi övezetek közötti mozgása kimutatható demográfiai és gazdasági mutatók segítségével, úgy jelzik ugyanezen mozgásokat a részvétellel kapcsolatos vélemények. Láthattuk, hogy az említett magasabb státuszú csoportok hozzáállása a részvételhez, ami nem csak aktivitásban, hanem az új participációs technikák alkalmazásában is jelentkezett azt eredményezte, hogy városkörnyéki kisebb, fejletlenebb településeken is a nagyvárosokkal egyidőben jelentek meg olyan részvételi módok, amikre nem számíthattunk a korábbi vizsgálati eredmények alapján.

Felhasznált irodalom

- Berki M. (2014): A társadalmi jól-lét általános fogalmának nagyváros-térségi kutathatósága, valamint a Stiglitz-modell nagyváros-térségi alkalmazhatóságának vizsgálata (Módszertani segédanyag), Budapest, 2014
- Ferencz Z, Kiss J. (1997): A „köz” véleménye tíz városban. In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vas László (szerk.) Magyarország Politikai Évkönyve 1996. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. pp. 341-354.
- Habermas, J. (1996): *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse theory of Law and Democracy*. Cambridge, MA: MIT Press.
- R. Inglehart, G. Catterberg (2002): Trends in Political Action: The Developmental Trend and the Post-Honeymoon Decline; *International Journal of Comparative Sociology* October 2002 vol. 43 no. 3-5 300-316.
- Király G., Köves A., Pataki Gy., Kiss G.: Rendszermodellezés és részvétel: egy magyar kísérlet tanulságai *Szociológiai Szemle* 24(2): 90–115.
- Kiss G. (2012): Milyen a jó részvétel? Társadalmi részvételi folyamatok értékelése környezeti ügyekben. *Társadalomkutatás*, 19(4): 370–385.
- Mózer P., Temesváry Zs. (2013): Társadalmi participáció fogalmi definiálása. Budapest. Kézirat; 3. o.
- Pataki Gy. (2007): Bölcs „laikusok”: Társadalmi részvételi technikák a demokrácia szolgálatában. *Civil Szemle*, 4(3–4): 144–156.
- Pánovics A. (2011): Régiós civil fejlesztési források felé – félúton. In. *Stratégiák – civilek – politikák a Dél-Dunántúlon tanulmánykötet*. Pécsi Zöld Kör
- Ploštajner, Z. –Mendeš, I. (2005): Citizens Participation. In *How to Improve Development on Local Level?* Zagreb:Fridrich Ebert Stiftung, Zagreb Office, 97–113. – idézi Reisinger A.: A társadalmi részvétel a helyi fejlesztéspolitikában Magyarországon – fókuszban a civil /nonprofit szervezetek; *Civil Szemle* 2012/1. 23-44.o.
- Reisinger A. (2009): Részvételi demokrácia és társadalmi részvétel – elméleti megközelítések. *Civil szemle*, Budapest, 2009/4.
- Reisinger A. (2012): A társadalmi részvétel a helyi fejlesztési politikában Magyarországon – fókuszban a civil /nonprofit szervezetek; *Civil Szemle* 2012/1. 23-44. o.
- Sartori, G. (1999): *Demokrácia*. Budapest:Osiris Kiadó.
- Sen, A. (2003): *A fejlődés mint szabadság*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Sen, A. (1992): *Az egyéni szabadság mint társadalmi elkötelezettség*. Esély, 1992/1. Budapest,
- Szirmai V. (szerk.) (2009): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs (320 p.)
- Szirmai V. (2013): *A komplex megközelítésű, vagyis a jól-lét alapú társadalmi versenyképesség kutatás koncepcionálisan megalapozott operacionalizálása*. Kérdéskörök, dimenziók, Módszertani segédanyag. Budapest.